

Рік VII.

Р. 1898 кн. I.

Том XXI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŠKYJ

VII Jahrgang.

1898, I B.

Band XXI.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

А Н Т И

(Ἄνται, Antēs)

УРИВОК З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ-РУСИ*)

Написав *М. Грушевський*.

I.

В першім віці по Христі маємо у перше певні, вільні від всяких сумнівів звістки про Словян. Вони виступають у латинських письменників під іменем Венедів (Venedi, Veneti); імя се не словянське, очевидно — так звали сусідніх Словян Германці, і від них се імя перейшло до Римлян, а в другий бік — до Финів: західні Фини й досі Росиян звуть Venōa.

Західні границі словянської кольтонізації, бодай здебільшого, можемо означити на основі відомостей Птолемея (II в. по Хр., хоч в головнім черпав він з старших відомостей), — а їм не противлять ся відомости й римських письменників I в.: виходить, що Висла була границею Германії на сході, але на нижній Вислі Готи переходили за Вислу й седіли на її лівім боці. Виключивши полудневі степи, зайняті іранськими кочовими ордами, і карпатські гірські краї, залюднені племенами, що з найбільшою правдоподібністю треба зачислити до Траків¹⁾, — для словянської правітчини на початку нашої ери здобуваємо простору територію на правому боці Висли, по середньому і верхньому Дніпру (крім,

*) Ся статя є дійсно уривком з більшої історії давньої Руси, коло котрої тепер працюю.

¹⁾ Сі погляди будуть уаргументовані на иньшій місті; в тракийській справі можу тим часом відіслати до праці Томашка Die alten Thraker Sitzungsberichte der Akademie in Wien т. 128, 130, 131.

може, самого верха) і Дністру — до верхів Висли на заході. Ся територія мусіла бути просторою, коли зважимо на велику кольонізацію, що трохи пізнійше вийшла з неї; але при тім задає значні труднощі відграничення її від близько спорідненої литовської і групи і від Финів: одинокий критерій, уживаний для сього досі — сліди несловянських назв у хорографії (такі назви починають ся особливо на вододілі Немана і Припети, на верху Дніпра і за Дніпром, найбільш чиста від них територія — підкарпатські краї і дальші землі до Дніпра), та се критерій занадто непевний, бо і з найпевнішими несловянськими назвами не можемо собі здати справи: чи тут була несловянська людність ще перед великою словянською міграцією, чи то займанщини несловянських народів під час, коли Словяне, рушивши на захід і полудень, опорожнили по часті правітчинні краї (се могло теж бути)¹; археологія ж не доросла ще до розв'язання сього питання. У всякім разі литовська і група займала якусь територію в сусідстві Балтійського моря і Немана, а Фини одним кінцем виступають теж над Балтійським морем, з другого боку — їх присутність доводять старі хорографічні назви (як імя Волги-Ра) на північ від Каспійського моря, де вони, безперечно, здавна зтикались з іранськими ордами, як то показують численні культурні слова в финських діалектах. Ближше означити прасловянську територію пробувати не будемо. Уставитись вона могла задовго перед нашою ерою, значно розширатись почала з великою словянською міграцією, бодай перед тим ми нічого певного не знаємо²).

В лінвістиці згоджують ся на тім, що язикова, а з нею і етнографічна диференціяція серед Словянства зачалась ще на

¹) На жаль навіть хорографічний матеріял докладно не вистудійований, все ще обмежують ся головнo натяками; ані несловянські елементи, ані район їх розпросторення не уставлені; до старших праць — Надеждіна — Опыт исторической географии русскаго міра (в старій Библиотечі для чтенія, т. 22), Барсова Географія Начальной лѣтописи с. 74 і далі, passim, прилучилось недавніми часами кілька нових — Голубовский Исторія Смоленской земли с. 31 і далі, Филевич Исторія древней Руси I с. 123 і далі, Кочубинський — Территорія древней Литвы — Журналь Мин. Нар. Просвѣщ. 1897, I, але без особливих результатів що до сього питання (див. про них в Записках т. XVIII і XXI).

²) Таке означення прасловянської території досить прийнято в науці, відміни головнo такі: деякі протягають словянські границі на заході, на вододіл Висли й Одера, але тому противлять ся означіння Птолемея,

правітчині, задовго до великої словянської міграції. Хоч проби — найти вказівки про час, коли ся диференціяція між головними галузями словянства — західньою і північно-східно-полудневою — показала ся на добре, не довели до результатів¹⁾, але самий факт не підлягає сумніву. Чи будемо триматись т. зв. генеалогічної теорії, що приймає утворення з прасловянської маси двох осібних галузей, а з них — поодиноких племен, чи т. зв. теорії переходів чи хвиль, що вказує на зближення й стичности між мовами обох груп, се не робить ріжниць; в обох разях певним буде, що ще перед міграцією приготувались ті етнографічні і лінівістичні відміни серед словянства, що з цілою виразністю показали ся після розселення, завдяки територіяльному віддаленню^{2) 3)}. Але при тім виникає цікавий факт: сучасне географічне розміщення словянства вповні відповідає його диалектичному поділу, а поодинокі словянські народи вже дуже скоро по міграції виступають як сформовані етнографічні й мовні цілості⁴⁾. Се вказує, що велика словянська міграція йшла без великої замішанини, без великих перескоків, заховуючи до певної міри свої давніші відносини сусідства. З сьогож знов виникає, що напрями колонізації до певної міри відповідали початковому розміщенню словянських народів на правітчині, а їх теперішнє розміщення — угрупованню на правітчині. Сю гадку з усією

внші на схід — в район верхньої Волги й Дону, але тут треба бути повздержливим з огляду на несловянські елементи в хорографії — див. напр. Müllenhof *Deutsche Alterthumskunde* II с. 89, Krek *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* с. 256, Roesler *Zeitpunkt der slavischen Ansiedlung an der unteren Donau* (Sitzungsberichte der Wiener Akademie т. 73 с. 79), Hunfalvy *Ethnographie von Ungarn* с. 91 Schieman *Russland, Livland und Polen bis ins 17 Jahrh.*, I с. 12, Lavisse et Rambaud *Histoire générale* I с. 689, Niederle *O původu Slovanů*, с. 122—3.

¹⁾ Про них див. у Niederle *O původu Slovanů*, с. 122—3.

²⁾ На значення територіяльного віддалення для відріжнення тинів недавно в славистиці справедливо звернув увагу Нідерле *op. c.*

³⁾ Справедлива взагалі увага Бруґмана (*Grundriss der vergl. Grammatik der indogerm. Sprachen* I с. 2): не можна собі й уявити мови якоїсь більшої народної маси, що має за собою довший процес розвитку, аби вона була без диалектичних відмін, як і гадка, з цілою виразністю висловлена Дельбріком, що теорія одностайного праязика (арійського, але можна однаково сказати і про прасловянський) — се фікція, бо нім він сформується остаточно, має вже в собі зародки розкладу.

⁴⁾ Пор. Krek², 2, 328.

рішучістю висловив один з авторитетніших заступників лінгвістики: „Порівнявши сі кольонізаційні відносини Словян в передісторичні часи (по теорії переходів) з історичними, помічавмо, що неважаючи на значні переміни занятої Словянами території в історичні часи, — обопільні відносини (сусідства) і тепер такіж, які мусимо приймати для передісторичних часів“¹⁾. І сей вивід, зроблений на основі лінгвістичних фактів, має своє potwierdженне в історії словянської кольонізації: Словяне переважно займали землі покинені їх людністю, спустілі, без боротьби, переважно тихомирно (про се свідчить та сама невідомість і мовчанне джерел, про те, як відбула ся їх міграція). Такі порожні, спустілі простори протягом III—V в. відкривали ся на словянським пограничу на великій просторони. Тож кольонізаційне розпросторенне Словян, зовсім природно, могло йти правильно, без великих перескоків, без мішанини — инакше з мішанини б вийшла більш однородна етнографічна й лінгвістична маса, і диференціяція мусіла б наново початись аж після міграції.

Сей факт дуже важний; він дає нам спроможність з пізнішого розміщення роботи, бодай в приближенню, виводи про розміщення початкове і про порядок і напрями словянської міграції. З нього й ми мусимо виходити в дальших виводах про Антів.

II.

Велика словянська міграція (в справу про сліди словянської міграції перед нею не вхожу тут) мусіла розпочатись, від коли в сусідстві з Словянами з'явились пусті, опорожнені простори; *horror vacui* є так само робить в історії кольонізації, як і в природі. Почавши від III в. пустіє західне пограниче, землі по Одери й Лабі, з переходом германських племен на полудень; на полудні гунська орда нищить в другій половині IV в. останки іранської людности, виганяє Готів і нарешті тягне за собою ріжні орди далі на захід на середній Дунай. Разом з сим мусіла початись і словянська міграція, але ми за неї не чуємо, між иньшим і через те, як сказано вище, що то була спокійна

¹⁾ J. Schmidt, Zur Geschichte des indogerm. Vocalismus II c. 198.

кольонізація порожніх просторів, і стрічаємось з нею, як з довершеним фактом, в VI і навіть в VII віці.

В 1-ій пол. VI в. словянська кольонізація опанувала вже басейн Дона і присунулась до Азовського моря. Прокопій (VI в.), описуючи народи над Меотидою, говорить, що за гунськими народами, котрі сиділи по обох боках Меотиди, „далі на північ сидять нечисленні народи Антів“ (De bello Gotthico IV 4.). Але тодіж Словяне займали вже чорноморські степові простори й на заході. Йордан (V в.) в своїм географічно-етнографічному огляді сучасної східньої Європи, границями словянської кольонізації кладе Дунай від устя Драви до моря: „численний Венетський нарід сидить на північних згірях Карпатів, від верхів Висли, на незмірних просторах, поділяючись на Словен і Антів; Словени сидять (по Дунаю) від Новетунського міста і Мурсийського озера (на устю Драви до Дунаю)¹⁾ до Дністра і на північ до Висли, Анти ж понад лукою²⁾ Чорного моря від Дністра до Дніпра (Getica гл. V). Сі слова Йордана потверджує й Прокопій: він згадує, що „Словенн й Анти сидять за Дунаєм, недалеко від берега“ (De b. G. I, 27). Розуміється, кольонізація, хоч би й як ріденька, таких великих країв, не могла бути результатом кількох років, очевидно — початки її треба відсунути ще на першу половину V в. Час, коли Гунн, знищивши Аланів і Готів, потягли степову людність за собою на середній Дунай, був як найвигіднішим для сієї кольонізації.

В першій половині VI в. Словяне вже опанували порожні простори на полудні, а присунувшись над Дунай, не могли зістатись пасивними сьвідками боротьби Візантії з ріжними ордами, що виступають в Чорноморських степах по смерті Атилі і нападають на Візантійські землі почавши з кінця V в.; разом

¹⁾ Що locus Mursianus — се болота на устю Драви до Дунаю, коло давньої Мурсії (тепер Esseg), се певно і тепер, можна сказати загально прийнято — див. Rösler Zeitpunkt с. 87, Müllenhof D. Alt. II с. 94 й примітку в Моммєновім виданню Йордана с. 162, Первольфа Варяги — Русь и Балтійські Словяне Журналъ Мин. Нар. Провс. 1877, VII, Ламбіна Славяне на сьверномъ Черноморьѣ ib. XII с. 142 і ин. Трохи трудніша справа з civitas Novietunensis (так в виданню Моммєна, за більшістю кодексів): найпростіше й найправдоподібніше, що тут маємо Noviodunum в Нижній Мезії, тепер Ісакча, але трохи дивним стає тоді означенне словянських границь у Йордана — див. у Моммєна с. 163, Müllenhof II с. 94. Старі об'яснення виходили з хибного варіянта: Noui і не мають значіння.

з ними вони руйнують задунайські землі, а за тим слідом іде й словянська колонізація за Дунаєм. Та і тут відомостей про неї майже не маємо: першу виразну звістку про Словян, що „спокоїно, без страху і клопоту сидять в римських провінціях“¹⁾ стрічаємо аж у Йоанна з Ефесу (585), а в VII в. ми бачимо вже довершений факт — Словяне цілковито затопили вже Мизию²⁾.

Серед сієї полудневої колонізації, як бачили ми з вищеподаного, сучасні письменники розрізняють Словенів (*Σκλαβηνοί*, *Slaveni*) і Антів. Найбільш ясний-сеї поділ у Йордана: до всіх Словян взагалі він прикладає як загальне імя стару німецьку назву Венетів; *Slaveni* — то західня частина їх, на захід від Дністра, Анти — східня, за Дністром; при тім він поясняє, що се назва цілих груп, що складались з поодиноких племен: *quorum (Venetharum) nomina licet nunc per varias familias et loca mutantur, principaliter tamen Slaveni et Antes nominantur* (с. 5). Византийські письменники не уживають німецької назви: „Венети“, вони знають лише Словян і Антів, не вказують їх границь між собою, але подані ними відомости згоджують ся з Йордановими — Словене сидять безпосередно над Дунаєм, на се вказує оповідання Прокопия про їх засідки й напади над Дунаєм в середині VI в.³⁾, бачимо їх тут потім при кінці VI і на початку VII в. в оповіданнях Теофілакта⁴⁾, Анти ж сидять у нього дальше від Дунаю⁵⁾; що вони сиділи далі на схід, на Подоню — бачили ми з Прокопия. Коли зважимо се, а пригадаємо, що Йордан жив сам в Мизії і був свідком тих неустанних нападів Словян і Антів на византийські землі, про котрі не раз згадує (*Rom. c. 388, Get. c. XXIII*), то мо-

¹⁾ Die Kirchen-Geschichte des Iohannes von Ephesus, übers. von Schönfelder VI c. 25 p. 255, пор. Крек² с. 303.

²⁾ Nicephori ed. de Boor p. 34, Theophanis ed. de Boor c. 359.

³⁾ De aedificiis IV, 7.

⁴⁾ VI. 6, VII. 15, VIII. 6.

⁵⁾ VIII. 5. Сих Антів Цайс (*Die Deutschen* с. 606) уважав осадниками на византийських ґрунтах, в Мизії, але крім того, що ми нічого не знаємо про масову міграцію Антів сюди, і вона сама по собі не дуже ймовірна, ціла історія сього походу, протест аварського війська — очевидно, проти експедиції в чорноморські степи, рішучо промовляє проти такої гадки — див. Rösler *Zeitpunkt* с. 113.

жемо цілком покластись на зроблене ним означення території Словен і Антів і їх обопільної границі.

Імя Словен — *Σκλαβενοί*, *Sklaveni* ясне; се питоменне, загальне імя Словян, що тут спеціально прикладаєть ся до їх полуднево-західніх осад для відріжнення від східно-полудневих. Але Анти? Проби об'яснити се імя з словянської мови або найти її сліди в пізнійших численних словянських іменах племен, не удались¹⁾. Воно, як і Венеди, очевидно — чужого початку, дано Слов'янам якимсь сусідом. Здогад, що се иньша форма тієїж назви — Венедів²⁾, дуже привабний і найлекше пояснив би справу, але проти нього роблять закиди з лінгвістичного погляду.

Вперше се імя Антів виступає в оповіданню Йордана про війну з Антами остготського короля Вінітара при кінці IV в. (с. 48). Як легендарною і цілком нереальною виглядає історія війни з Венедями Германариха, так натомість варта віри ся згадка. Може бути за те непевність, чи не переніс історик сучасного імени Антів на ті часи. Се цілком можливо; одначе, коли зважимо, що Йордан знав загальне імя для всіх Словян — Венеди, знав про часткове значіння антського імени і на иньших місцях виразно каже за поділ на Словен і Антів як сучасний (пунс — с. 23, пор. с. 5), то дуже можливо також і те, що імя Антів переказано було тут іотською традицією, або бодай уважалось іменем старшим ніж тодішне століття. Поза сим оповіданням Йордана се імя приходить до загального уживання у византийських письменників VI в. (з ними можна рахувати й Йордана, що сам жив в східній імперії): сі письменники майже всі розрізняють Словян і Антів: Прокопій, Агатий, ціс. Маврикий, Менандр, Теофілакт⁴⁾. Останній раз імя Антів приходить в оповіданням Теофілакта (письменника, що жив в першій пол. VII в.) в опові-

¹⁾ Гільфердінг (Вѣстникъ Европы 1868, IX), Первольф (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1877, VII с. 71, Archiv für Slavische Phil. IV р. 65), Гловайський — Разысканія² с. 171 і ин. виводили в Антів Вятчів. Проти сього в язикового погляду Крек³ с. 254. Ще довірливша гадка Ламбина, що Анти = Unlizi = Ульці. Шафарик був тієї гадки, що імя Антів або вийшло від Німців, або старославянське (II. 25, 7).

²⁾ Первольф і Ягіч в Archiv IV с. 65, 76.

³⁾ Крек³ с. 254—6.

⁴⁾ Агатий згадує лише про Анта Дабрагеа, Маврикий писав трактат: πῶς δεῖ Σκλάβους καὶ Ἄντας καὶ τοῖς τοιοῦτοις ἀρμόζεσθαι (XI, 5) — вид. 1664 р., Шафарик (додаток), Крек³ с. 295. Звістки иньших письменників подав я вище і низше.

данню про війну 602 р.¹⁾ По сїм се імя зникає. Чи не було воно перейняте византийцями від східних турецьких-финських орд, що були сусїдами власне полуднево-східних Словян і з кінцем V в. приходять в близький контакт з Византиєю?

Яке значінне мав сей подїл на Словен і Антів? Уважати його чисто географічним — трудно. Занадто широко і консеквентно переходить се відріжненне у письменників VI в.: імя Антів згідно і консеквентно прикладаєть ся ріжними письменниками до цілої кольонїзації від Дністра до Меотиди, не лише до пограничної території Антів і Словян; імя Анта прикладаєть ся як прїзвище до поодиноких осіб з сїєї групи (Δαβραγέζας "Αντης ἀνὴρ ταξίαρχος — Agath. III, 21); Анти і Словяне то виступають разом, то воюють між собою — в середині VI в., і ведуть пізнійше цілком противну політику що до Аварів і Византиї. Всі сї факти, що вказують на осібність сих двох груп, тяжко було б звести до тієї ріжницї, що Словени сидять по сей бік Дністра, а Анти по той. Мусїла бути більша.

Не що давно петербурський академик Кунїк висловив гадку, що Анти — се імя якоїсь чужої („черкеської“) династїї, що опанувала сю словянську групу, отже — се політичний, а не етнографічний термін²⁾. Хоч ся гадка була висловлена без усяких доводів, цілком голословно, але — може завдяки її аподектичному тону, була підхоплена чужесторонніми письменниками про Русь і словянство³⁾, тож я мусїв згадати про неї. Розумієть ся, вона не має ніякої підстави: ні про яку таку династїю ми нічого не знаємо, якоїсь цільнійшої політичної організації, яку мусїло б принести таке завойованне, у „Антів“ не бачимо: сучасник

¹⁾ Крім того маємо ще неясну, загадкову згадку в *Origo gentis Longobardorum* (уложеної після середини VII в.), де в оповіданню про міграцію Ляонгобардів вони перше ніж перейти в край Ругів (за Карпати) переходять краї Anthaib (вар.: Anthaip, Anthabus, Anthab) et Bainaib (вар.: Banaub, Bantaib — у Павла) seu et Burgundaib; значінне сих слів було вже не ясне Павлу Дякону і він поясняє: *Quae nos arbitrari possumus esse vocabula pagorum seu quorumcunque locorum* — *Monumenta Germaniae hist. — Scriptores rerum Longobardicarum*. Побити які небудь виводи з сих неясних, незнати звідки ухоплених імен, розумієть ся, неможливо.

²⁾ Ізвѣстія Ал-Бекри, 1878 с. 147.

³⁾ Її я сгрів, з відкликом до сїєї статї Кунїка, у Шімана *op. c. t. I* с. 18—9 і у Денї (*Lavisse et Rambaud Histoire générale I. 691*), що перейняв її очевидно у Шімана.

Прокопій виразно каже, що як Слов'янами так і Антами не править оден чоловік, але здавна вони живуть „демократично“ (с. 334), і дійсно оповідає про ухвалу, повзату на антських вічу (De b. G. III, 14).

Одиноке можливе об'яснення — се, що поділ VI в. на Слов'ян і Антів відповідає двом особним діалектично-етнографічним слов'янським галузям. Се зрозуміли дослідники давно, але, на мій погляд, не відгадали тих галузей. Каспар Цайс перший висловив гадку, що поділ на Словен і Антів відповідає поділу слов'янства по мові на два великі відділи — західний (чи як він зве — північно-західний) і північно-східно-полудневий (Russen und Südvölker), і як на паралель вказав на поділ Повісти временних літ Слов'янства на Слов'ян і Ляхів: „Словене і Ляхове стоять тут на против себе зовсім як в давнину Sclaveni і Antae, лише там Sclaveni (= Словене) стоять на заході“¹⁾. Сю гадку прийняв був Реслер²⁾ і такий авторитетний дослідник слов'янської старовини як Крек³⁾. Але відповідно сій гадці Анти мали б означати Русь + полудневих Слов'ян, Словени — західних, бо се дві основні діалектично-етнографічні галузи Слов'янства. Одинока обставина, що могла б промовляти за таким розумінням⁴⁾, се — що Прокопій говорячи про мандрівку Герулів до Данії (De b. G. II, 15) називає племена на північ від середнього Дуная Слов'янами (Σκλαβηνοί), але се показує тільки, що Прокопій слово Σκλαβηνοί вважає загальним іменем всіх Слов'ян окрім Антів (з рештою він міг уважати сих північних Слов'ян одноплеменими з тими, що займали панонське побережжя Дунаю, бо, розумієть ся, не міг знати їх ближше).

Та глянувши на розміщення Слов'ян і Антів на полудні, переконаємо ся, що назва Антів не може відповідати північно-східно-полудневій галузи Слов'янства, не може обіймати Слов'ян східних і полудневих разом, що Слов'яни Мизійські (пізнійші Болгари) й Панонські обіймають ся назвою Словенів (Sclaveni), бо то вони сіділи в першій половині VI в. по Дунаю від Драви до моря і Дніпра. В краю між Дунаєм і Дністром в середині VI в. не міг сідіти хто инший, як ті слов'янські кадри, що протягом VI

1) Die Deutschen с. 602—4.

2) Zeitpunkt с. 90.

3) Einleitung² с. 205—6, 330 прим.

4) На неї вказав Шафарик II. 25, 7.

і VII в. перейшли в Мизию, полишивши своїм східнім і північним сусідам землі за Дніпром. Натомість „Анти“ можуть відповідати північно-східній групі¹⁾, але й то з певним обмеженням: ми не знаємо, як далеко сягало імя Антів на північ²⁾; воно могло обіймати всі східно-словянські племена, але ми сього не знаємо і таких фактів не маємо, стрічаємо се імя лише в подіях і комбінаціях, що дотикають ся тільки полудневої кольонізаційних племен; імя Антів могло обіймати цілий східній відділ, але в тім матеріалі, що ми маємо, воно належить тільки до полудневої частини сього відділу, до східно-полудневих словянських племен, і з сим значінням не проблематичним, а звязаним з реальними фактами, з усім кругом фактів, який іно маємо, мусимо числитись. Анти — не північно-східно-полуднева галузь словянства, а полуднева частина її північно-східного відділу, ті племена, що утворили етнографічну цілість, яку тепер звемо українсько-руською³⁾.

Все промовляє за сим ототожненням Антів з предками нашого народу і надає йому правдоподібність, що рівняєть ся з певністю. Ми бачимо, що сї Анти виступають на території, де пізнійше бачимо Русинів і де й тоді — в VI в. не міг сидіти ніякий иньший словянський нарід, розумію краї між Дніпром і Доном. Їх границею з „Словенами“ тоді був Дністер, але з рухом „Словен“ на захід і полудень вона натурально мусіла посунутись, як і дійсно потім — в X в. — бачимо границею Русів з Мизійськими Словянами Дунай. Бачимо, що сї Анти були східними сусідами Словян, відріжняючись від них як особна група — найправдоподібнійше — етнографічно, се бачимо й у їх наступників — Русів та Болгарів. На останку — антська кольонізація цілком відповідає тому, що ми на основі вище сказаного про напрями словянської кольонізаційної могли б викомбінувати про правітчину нашого народу й напрям його кольонізаційної. Се все, кажу, робить — можна сказати — певним, що

¹⁾ Се мов би мовчки признає і Крек² с. 330, промовчючи полудневих Словян та говорячи лише про „руських“ і західних.

²⁾ Се підніє вже Шафарик і. с. — „і не знати як далеко на північ“.

³⁾ Як вищеподане розуміння назви Антів у Цайса і ин. за широке, так знов рішучо за узьке розуміння знаходимо у декотрих, що в Антах бачать Улітів і Тиверців: не маємо вказівок, що сї народи займали цілу антську просторонь та й чому як раз сї два народи руські злучались в одній загальній назві?

в сих, звістних нам з джерелових фактів, Антах маємо предків України-Руси, ближше — предків Сіверян, Уличів, Тиверців і інших ще може, незвісних нам на імя полудневих племен, що жили разом з ними на нашій території і ввійшли в склад нашого народа¹⁾.

III.

Таке ближше означенне назви Антів не лише дає конкретне значінне сьому загально-словянському, як здавалось, терміну, що висів у повітря, але вводить в нашу історію кілька фактів, звязаних з їх іменем, що були досі, щоб так сказати, без хозяїна.

Йдучи хронологічно, треба почати з тієї війни з Антами Вінїтара. Падає вона на останню чверть IV в., дець в кінці 70-х чи 80-х рр., ближше дати означити не можна. Як я вже сказав, де-що промовляє за тим, що б не збувати в сїм епізоді імени Антів гадкою про анахронїзм; додам, що й конфлікт сей міг бути ще не дуже далеко від Дніпра, бо Остїоти під натиском Гуннів поволі лише посувались на захід, аж опинились на середнім Дунаю, отже й географічно взявши, ніщо не противить ся гадці, що тут справді брали участь Анти. Та признаючи саму війну реальним фактом, трудно прийняти те об'ясненне, яке дає її Йордан. Він оповідає, що Вінїтар, „не хочачи підлягати гунській зверхности, став відтягатись помалу й хочачи показати свою відвагу, рушив з своїм військом на краї Антів; коли він напав на них, в першій битві його побито, але далі він воював сьміло і їх короля Боза (Bosz nomine) з синами й 70 старшинами казав розіпати для страшного прикладу“ (с. 48). В тодішніх обставинах, по упадку держави Германариха, коли самі Іоти під натиском Гуннів мусїли посуватись на захід, не до далеких завоювань їм було, і в сій війні я бачив би симптом словянської, може антської спеціально — значить нашої кольонізації на

¹⁾ Теорія великоросизма Полян, до котрих, бачу, прилучають тепер і Сіверян, користаючи з цілковитого браку місцевих пам'яток, не стійна сама по собі, не має тут значіння, і ми в неї не потребуємо на сїм місці входити; останніми днями дав перегляд сїєї справи д. Ягіч в статі *Einige Streitfragen, Archiv für slavische Phil.*, XX, с. 27 і далі відбитки.

²⁾ В нїм бачили Буса Слова о п. Ігоревїм — гадка дуже приваблива, але не конче певна.

полудень, що зіткнулась з Їотами. Гуни взяли Антів в оборону проти Їотів і при помочи вірної їм частини Їотів знищили Вінїтара.

В першій половині VI в. Анти беруть участь в походах придунайських Словян на Візантію. Про се маємо кілька дуже сильних заміток у сучасників: *Ni sunt casus Romanae rei publicae preter instantia cottidiana Bulgarum, Antium et Sclavinorum*, каже Йордан на закінченню Римської історії, а згадуючи про легендарну державу Германариха і послухність йому Словян, пригадує, що тепер *Venethi, Anates, Sclaveni nunc ita facientibus peccatis nostris ubique deseuiunt* (с. 23). Ще сильніше каже Прокопій (*Hist. arcana* 18): Ἰλλυρίους δὲ Θράκην ἔλην, εἴη δ' ἂν ἐκ κέλπου τοῦ Ἰονίου μέχρι ἐς τὰ Βυζαντιῶν προάστεια, ἐν τοῖς Ἑλλάδας τε καὶ Χερρονησιῶν ἡ χώρα ἐστίν, Οὔνοί τε καὶ Σκλαβηνοὶ καὶ Ἄνται σχεδὸν πᾶνὰ πᾶν καταθέοντες ἔτος ἕξ οὗ Ἰουστινιανὸς παρέλαβε τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν, ἀνηκεῖσθα ἔργα εἰργάσαντό τοὺς τούτῃ ἀνθρώπους; на иньшому місці він згадує, що на початку пановання Юстиніяна „Гунни (Болгари), Анти і Словени переходили за Дунай та незвичайно непокоїли Римлян“ (*De b. Got.* III, 14). З сього виходить, що Анти були звичайними учасниками тих повсечасних нападів Болгарів і Словян; сї походи Словян то самих, а ще частійше мабуть — разом з Болгарами, що виступають як головні учасники тих походів, почались мабуть ще з кінцем V в. і особливо стали частими в другій чверти VI в., за часи Юстиніяна; 530 р. цісар поручив був оборону Дунаю магістру Хилвудію, і він потрапив протягом трох років повздержувати задунайських варварів — Болгар, Антів і Словян від нападів, робив навіть походи за Дунай поки не наложив головою підчас такого походу в краї Словян, і напади пішли знову (*De l. G.* 14—18). Вони страшно шкодили сусіднім візантійським провінціям, але зрідка наберали ширшого значіння, і тим поясняєть ся, що Юстиніян не звертав особливої уваги на них і віддавав ся тим часом плянам далеких експедицій. В коротких звітках сучасників не вичислюють ся докладно учасники сих походів, найчастійше говорить ся лише про Болгарів, рідше про Словен, про участь Антів знаємо тільки з загальних уваг. Лише один раз, до речі, говорячи про Антів, згадує Прокопій про їх похід на Тракію (*De b. G.* III, 16), але й то так, що з того зовсім не можна вивести, чи то був спеціально-антський похід чи ні. Взагалі, походи самих Антів, на власну руку на Візантію не дуже ймовірні; правдоподібно, вони бували звичайно тільки учасниками: особливо Болгари, ходячи з прина-

зовських степів на Византию, могли приберати собі по дорозі ватаги Антів волею чи неволею¹⁾.

В другій половині Анти поріжнилися з „Словенами“; про се оповідає Прокопій (De b. G. III, 14), не пояснюючи причин: „Пізнійше по смерті Хилвудия, що сталась 534 р., Анти і Словени поріжнилися, прийшло до війни, й Антів перемогли вороги“; трохи згодом він згадує, що сї народи „вели між собою пертракції і мали безпечно обопільні зносини“²⁾, се натякає, що війна тривала не довго, але після неї не було ближших відносин (бодай тоді) між обома сусідами. Дуже можливо, що се була колонізаційна боротьба, натиск Антів на Словен; хоч могли бути й якісь спеціальні причини. Ся війна мусить припадати десь на кінець 30 або початок 40-х рр.—

Византия, правдоподібно, хотіла використати се поріжнення своїх ворогів (хто зна — чи й не доложила до неї рук), вона звернулась до Антів, щоб перетягнути їх до себе: Юстиніян закликав їх, аби оселились в околицях Туррия, спустілої римської кріпости, збудованої по словам Прокопія Траяном, на лівім боці Дунаю (очевидно в Дакиї), обіцяючи їм богату платню і всякі вигоди (σφοισι ξυνοικεῖν μὲν δυναμι τῆ πάσῃ, χρήματα δὲ με γάλα σφοισι προσέσθαι — De b. G., ib.), аби вони боронили Византию від Болгарів (і розумієть ся — заразом і від Словян). Тоді, здаєть ся, до порозуміння не прийшло: істория ся стоїть в звязку з появою між Антами псевдо-Хилвудия. Епізод сей докладно оповів Прокопій (і він дав йому повод до клясичної характеристики побуту Словян і Антів і деяких дуже інтересних подробиць). Між невольниками, взятими Словянами в війні з Антами, був молодий Ант на імя Хилвудий. Один грецький невольник з Тракиї, що перебував між Антами, звернув увагу свого хазяїна, що у Словен в неволі перебуває Хилвудий, той самий звістний римський магістр, що так дав ся їм в знаки, але Словене того не знають. Сього юнака викупили, і хоч він запевняв, що він зроду Ант, йому не повірили, і на загальнім антськїм вічу (ἠγγείροντο μὲν ἐπὶ τούτῳ Ἄνται σκεδὸν ἄπαντες)

¹⁾ Катальоґ болгарських і словянських нападів на Византию до приходу Аварів див. у Міленгофа II с. 379 і далі; тут висловлена дуже правдоподібно умотивована гадка, що Гети Марцелїна — се Болгари і Словяни (с. 383).

²⁾ Επεκηρυκίζοντο γὰρ ἡδὴ καὶ ἀλλήλοισι ἀνεμύρνοντο ἄδωως οἱ βάρβαροι σῦτοι — (p 333 ed. Bonn.).

примусили його, аби удавав з себе магістра Хилвудия. Коли Юстиніян зробив згадану вище свою пропозицію, Анти згоджувались тільки в тім, аби той ніби Хилвудий дістав назад свій уряд і жив на тих пропонованих ґрунтах з ними разом. Але, коли Хилвудий їхав в сій справі до Константинополя, перестрів його на дорозі звістний Нарвес і довівши обманство, арештовав та й повіз в кайданах до Константинополя.

Хоч отже сї переговори мабуть не дійшли тоді кінця, одначе хто зна, чи не від сього часу — боротьби з Антами і зносин з Византиєю (антські ватаги на византийській службі бачимо в Італії і перед сією справою ніби Хильвудием і по ній, разом з ватагами Болгар і Словян, De b. G. I, 26—7, III, 22 — отже се не мало особливого політичного значіння, доводить лише брак якоїсь державної організації у всіх сих племен) — чи не від сього часу, кажу, датують ся переміна в політиці Антів, бо пізнійше — правда, се вже належить аж до часів Маврикия (602) — ми стрічаємось з Антами, як з союзниками Византиї.

Під час переходу Аварів з прикаспійських країв на захід, дали ся вони в знаки Антам. Про се оповідає фрагмент Менандра (без початку)¹; з нього довідуємось, що Антам не пощастило в сій боротьбі, і Авари почали пустошити їх землю своїми нападами і грабувати; Менандр оповідає, що для викупу взятих в неволю Анти вислали одного з видатнійших між собою Мезамира (Μεζάμηρον τὸν Ἰδαριζίου, Κελαχαστοῦ ἀδελφόν), але коли той під час свого посольства став говорити з Аварами згорда *ἀπέριψε ῥήματα ὑπερήφανα τε καὶ φρασύτερα πως*), використав се один Болгарин (Κοτρίγυρος) близький до аварського кагана і неприхильний до Антів (*ὁ κατὰ Ἀντῶν τὰ ἐχθίστα βουλευόμενος* — з сих слів можна б вивести, що сей Котригур і під'юдив кагана на Антів, може через якесь поріжненне Болгар і Антів — толкованне, що дало б можливість до деяких інтересних виводів, як би воно було єдине можливе). Він порадив кагану вбити Мезамира, як чоловіка особливо впливового між Антами і здібного до організації боротьби, і Авари вбили Мезамира, а після сього пустошили ще гірше землю Антів, забераючи в неволю й грабуючи її.

Сей епізод хронологічно належить до кінця 50-х рр. Напад Аварів на Антів об'ясняють тим, що то Византия їх напустила²) (уложивши з ними угоду, Юстиніян поручив їм *κατὰ τῶν*

¹) Hist. gr. minores II с. 5—6 (ed. Bonn. p. 284—5).

²) Див. надр. Müllenhof II с. 394.

ἀντιπάλων ἐπλήξεσται — Мен. р. 5), але ми не маємо слідів, щоб Анти тоді докучали Византії, і дуже можливо, що Авари без спеціальних византійських поручень по дорозі „примучили“ Антів. Се пригадає історію Повісти временних літ: там оповідаєть ся, що „Обри (Авари) воеваша на Словѣны и примучиша Дулѣбы, суцая Словѣны, и насилье творяху женамъ дулѣбьскимъ: аже поѣхати баше Обрину, не дадѣше въпрячи коня, ни волю, но веляше въпрячи 3, или 4, 5 женъ въ телѣгу и повести Обрина“ (Іпат. е. 7). В сім переказі мусить критись реальна згадка про насильство Дулібам від Аварів¹); хоч літописець зачисляє се де часів імп. Іраклія (610—640), та датованне се зроблено на основі византійського оповідання з 610 р.²) і припадково надано сьому — очевидно народньому переказу про утиск Дулібів; дуже можливо, що тут маємо пам'ять про сю аварську біду VI в., переказану Менандром. Можливі такі примуцування й пізнішими часами, коли Авари жили на середнім Дунаю, але, як бачимо з епізода 602 р., тоді Слов'яне наддунайські були в відносинах союзу й певної залежності від Аварів, Анти ж цілком незалежні, і військо аварське дуже не радо прийняло плян іти на Антів, по просту збунтовалось, так що пізніші походи Аварів на Антів можна припускати, але дуже на їх істнуванне покладатись не можна.

З другої половини VI в., після сієї аварської біди, ми вже не маємо звісток про Антів. Вони виступають доперва в війні 602 р.: під час війни з Византиєю, коли Греки звернули свої сили проти союзних з Аварями наддунайських Слов'ян, аварський каган для диверсії вислав був військо, „аби знищити антський нарід, що був союзником Ромеїв“, але аварське військо від такої перспективи стало тікати до Греків, і каган мусів відложити свій плян. Епізод сей цікавий, бо показує, що Анти, як я вже сказав, тоді були цілком незалежні від Аварів і як союзники Византії, мусіли воювати з Слов'янами, отже тримались від них з осібно і ворожо.

¹) Згадаю, що був висловлений здогад, мов би тут книжник переніс на руських Дулібів утиски, чинені Аварями чеським Дулібам, через непорозуміння, за для тотожності імен; але щоб в XI в. до руського книжника дійшла звістка про аварський утиск спеціально Дулібів, а не Чехів і Морави взагалі, се дуже неправдоподібно.

²) Theophanes ed. de Boor I р. 301—2.

В сім епізоді в останнє виступають Анти. З дальшою міграцією Словян за Дунай зайняли вони землі між Дністром і Дунаєм (не без впливу на се може був і перехід Болгарської орди над Дунай в VII в.), але при тім цікаво, що коли історичні джерела кидають знову сьвітло на краї по лівім боці Дунаю — в X в. — бачимо, що антська держава — київська Русь — перейняла політику Антів VI—VII в. і тримаєть ся з Візантією проти потомків Словенів — Болгарської держави; так було від Олега і до Ярослава.

